

TỦ SÁCH THĂNG LONG
1000 NĂM

PHAN NGỌC KHUÊ

TRANH DÂN GIAN HÀNG TRỐNG HÀ NỘI.

NHÀ XUẤT BẢN HÀ NỘI

TRANH DÂN GIAN
HÀNG TRỐNG
HÀ NỘI

LỜI NHÀ XUẤT BẢN

Tranh Hàng Trống là một trong ba dòng tranh dân gian tiêu biểu ở miền Bắc nước ta: tranh điệp Đông Hồ (ở Bắc Ninh), tranh đồ Kim Hoàng (ở Hà Tây cũ) và tranh Hàng Trống (ở Hà Nội).

Khác với tranh Đông Hồ và tranh Kim Hoàng, tranh Hàng Trống chủ yếu dùng màu phẩm đơn sắc có pha nước tạo độ đậm, nhạt khác nhau. Các màu nguyên sắc đặt cạnh nhau vừa hòa hợp vừa tôn lẫn nhau. Ván khắc tranh dân gian Hàng Trống được khắc bằng dao trở. Các nét khắc dao trở trên tranh khá tinh vi, tỉ mỉ. Bố cục tranh phóng khoáng, đa dạng và thoải mái trong tạo hình chi tiết. Tranh không chỉ vận dụng thuyết âm dương - ngũ hành mà còn mang nhiều ý nghĩa sâu sắc, đặc biệt là phạm trù đạo đức (trung, hiếu, tiết, nghĩa, nhân, trí, dũng...).

*Là một nhà mỹ thuật đã dành cả đời say mê nghiên cứu về tranh dân gian Hàng Trống, họa sĩ Phan Ngọc Khuê đã đặt lại vấn đề trong cách nghiên cứu dòng tranh này trong cái nhìn lịch sử và quan hệ xã hội. Ông đã suy ngẫm, tìm tòi, sưu tầm đến mức tối đa và hệ thống lại các bức tranh trong chính công trình của mình **“Tranh dân gian Hàng Trống - Hà Nội”**. Nhiều vẻ đẹp mỹ thuật, giá trị nội dung và nghệ thuật của các bức tranh đã được khai phá trong công trình này.*

Cuốn sách không chỉ xác định những nét đặc thù của nghệ thuật tranh dân gian Hàng Trống mà còn chỉ rõ sự khác biệt của nó so với tranh của Trung Quốc. Các nghệ nhân xưa có cách cảm nhận riêng, có cách xây dựng hình tượng riêng phù hợp với thẩm mỹ của người Việt. Tranh Hàng Trống không phải là sự sao chép tranh Trung Quốc như một số người ngộ nhận, mà là sự tiếp nhận có chọn lọc, có sáng tạo để thể hiện rõ giá trị nhân văn và bản sắc văn hóa của dân tộc Việt.

Với một tấm lòng yêu vẻ đẹp dân gian, với mong muốn “tổng kiểm kê di sản nghệ thuật về tranh Hàng Trống Hà Nội”, ngoài phần nghiên cứu rất sâu về nguồn gốc hình thành và phát triển, đặc điểm kỹ thuật và hình thức cũng như nội dung của tranh dân gian Hàng Trống, họa sĩ Phan Ngọc Khuê còn cung cấp cho người đọc 476 bức tranh về đủ mọi thể loại đã có của tranh Hàng Trống. Qua đó, người đọc có thể nhận được nhiều tư liệu, nhiều thông tin bổ ích và đặc biệt là được chiêm ngưỡng vẻ đẹp của một dòng tranh nổi tiếng đất Hà Thành.

Trong điều kiện kinh tế thị trường, cùng với sự phát triển của nhiều loại hình nghệ thuật và giải trí hiện đại ngày nay, tranh Hàng Trống đang có nguy cơ bị thất truyền. Để tìm hiểu và thưởng thức nghệ thuật tranh Hàng Trống, chúng ta chỉ có thể đến bảo tàng hoặc thông qua một số bộ sưu tập và công trình nghiên cứu đơn lẻ. Với mong muốn góp phần bảo tồn một dòng tranh quý, mang đậm dấu ấn văn hiến ngàn đời của Thăng Long - Hà Nội, đồng thời cũng nhằm phục vụ nhu cầu nghiên cứu, tìm hiểu về tranh Hàng Trống, Nhà xuất bản Hà Nội xuất bản cuốn sách **“Tranh dân gian Hàng Trống - Hà Nội”**.

Trân trọng giới thiệu cùng bạn đọc!

NHÀ XUẤT BẢN HÀ NỘI

LỜI NÓI ĐẦU

Dù biết rằng: Chúng ta là kẻ hậu sinh, sống trong hậu thế của một đất nước vùng nhiệt đới: Nóng và ẩm, thời tiết, khí hậu khắc nghiệt đã tàn phá khốc liệt và vô tình đối với ván khắc in tranh (các loại) *bằng gỗ* và tranh in, tranh vẽ *trên giấy* của các bậc tiền bối, tiền nhân; Song mỗi khi tiếp xúc với những bức tranh dân gian Việt Nam còn lại đến bây giờ, tôi tự hỏi và mong ước làm sao có thể sưu tầm được các tác phẩm xưa của các cụ để được biết thêm nhiều điều về các bậc tài hoa ấy đã đem tài năng nghệ thuật của mình thể hiện nên các “quí vật này”.

Còn bây giờ chúng ta chỉ được xem các loại tranh dân gian Việt Nam trưng bày tại Bảo tàng Mỹ thuật Việt Nam (66 - Nguyễn Thái Học - Hà Nội) hoặc tìm đọc, tìm xem trong một số ấn phẩm được xuất bản tại Hà Nội từ sau khi tiếp quản Thủ đô, ngày 10/10/1954.

Với chức năng của một bảo tàng nghệ thuật quốc gia, Bảo tàng Mỹ thuật Việt Nam rất chú trọng đến các khâu then chốt: Sưu tầm - Nghiên cứu - Giới thiệu - Bảo quản, đối với mọi đối tượng mỹ thuật, trong đó có tranh Hàng Trống.

Từ khi thành lập, khai trương (1966) tới nay, Bảo tàng Mỹ thuật đã có phần trưng bày tranh dân gian trong đó có tranh Hàng Trống.

Năm 1974, một cuộc triển lãm chuyên đề về tranh dân gian Việt Nam được trưng bày ở tầng một của nhà Bảo tàng gồm 200 bức tranh, trong đó có khoảng 50 - 60 bức tranh Hàng Trống. Đây là một cuộc trưng bày lớn nhất từ trước tới nay, cho thấy diện mạo đồ sộ của tranh dân gian Việt Nam. Chỉ tiếc một điều là không có một ấn phẩm nào được xuất bản, vì Bảo tàng Mỹ thuật không có chức năng xuất bản.

Một phần bộ sưu tập đồ sộ đó được chuyển thành bộ sưu tập *Tranh dân gian Việt Nam đi triển lãm lưu động* trên khắp mọi miền của Tổ quốc. Nhờ

công việc giới thiệu lưu động như thế mà nhân dân khắp nơi mới được xem, tiếp cận một loại di sản nghệ thuật quý giá của dân tộc.

Trong các cuộc trưng bày nghệ thuật Việt Nam ở nước ngoài, sưu tập của Bảo tàng Mỹ thuật bao giờ cũng có tranh dân gian Việt Nam trong những điều kiện có nội dung phù hợp.

Đối với yêu cầu trao đổi giao lưu văn hóa với các bảo tàng nghệ thuật nước ngoài, tranh dân gian Việt Nam cũng được trao đổi với một tỷ lệ tác phẩm thích đáng.

Việc phát hiện, sưu tầm luôn luôn được chú trọng và khuyến khích:

Năm 1980, Bảo tàng Mỹ thuật đã chọn mua toàn bộ ván khắc gỗ in tranh truyện Hàng Trống của Thanh An Hiệu sáng tác (ra mẫu) và thuê thợ khắc Liễu Tràng - Hải Dương thực hiện.

Tổng số đợt mua này là ván khắc 40 bức tranh truyện, khổ tranh lớn, tứ bình, nằm trong thể loại quan trọng trong một dòng tranh dân gian phục vụ cho nhu cầu văn hóa của cư dân đô thành Thăng Long xưa.

Một số ấn phẩm được xuất bản:

1. Sách *Tranh tượng dân gian Việt Nam* do Nhà xuất bản Mỹ thuật nay là nhà xuất bản Văn hóa - Thông tin, xuất bản năm 1960, 96 trang.

Tập sách bao gồm: Tranh Đông Hồ, tranh Hàng Trống, tranh thờ Hàng Trống và miền núi, tượng dân gian.

Bộ sưu tập tranh Hàng Trống in trong tập sách này được chọn lọc khá kỹ lưỡng theo tiêu chí nghệ thuật là chính, đã cung cấp những tư liệu có giá trị tiêu biểu về dòng tranh dân gian này.

Nhưng đối với công việc nghiên cứu về một dòng tranh dân gian thì tuyển tập này là không đầy đủ, không giúp được cho công tác nghiên cứu một cách nhìn tổng thể vốn di sản quý báu của dòng tranh này.

Sau Cách mạng tháng Tám 1945 và cuộc kháng chiến chống Pháp (1946 - 1954), việc có một tuyển tập như thế này là hết sức quý giá đối với đồng đảo bạn đọc và giới mỹ thuật, nhất là đối với tầng lớp trí thức, học sinh đang được rèn luyện, học tập trong các nhà trường văn hóa - nghệ thuật của chế độ chủ nghĩa xã hội lúc đó và cho tới bây giờ.

Tập sách này giới thiệu được: 23 tranh Đông Hồ, 27 tranh Hàng Trống, 4 tranh thờ Chư vị - Thánh Mẫu của Hàng Trống cùng với 12 tranh thờ miền núi, và một số tượng đất nung dân gian.

2. Sách *Tranh dân gian Việt Nam*: do Nhà xuất bản Văn hóa Dân tộc, Hà Nội xuất bản năm 1995. 170 trang.

Tập sách này có hai phần: Phần tranh dân gian Đông Hồ và Hàng Trống do Nguyễn Bá Văn sưu tầm, giới thiệu, và phần tranh thờ miền núi do Phan Ngọc Khuê giới thiệu.

Ưu điểm lớn nhất của tập sách này là: đã giới thiệu trong đó các loại tranh thờ Chư vị - Thánh Mẫu của dòng tranh dân gian Hàng Trống. Các thể loại khác nhau chưa giới thiệu được nhiều.

Trong thập niên từ 1960 đến 1970, chúng ta còn được biết tới một quyển sách in bằng tiếng Pháp có tên là: *Imagerie populaire vietnamienne, Publications de l'école Française d'Extrême - Orient*, Vol XLVII, Paris, 1960, 419 pages (tranh dân gian Việt Nam, Viện Viễn Đông Bác cổ Pháp, tập 47, Paris, 1960, 419 trang) do Maurice Durand biên soạn.

Maurice Durand (1914-1966), sinh ra và lớn lên ở Hà Nội, là một trong số ít những nhà nghiên cứu khoa học của EFEO có thể coi như có hai thứ tiếng mẹ đẻ: Pháp và Việt. Cha ông làm Trưởng phòng dịch thuật đồng thời là nhà Hán học có tên tuổi và mẹ ông là người Việt Nam, quê gốc ở Kiến An. Bố mẹ đã giúp ông trở thành nhà nghiên cứu khoa học am hiểu văn hóa - nghệ thuật cổ của Việt Nam. Ông đã học trường Đại học Sorbonne (Paris).

Năm 1946, ông làm giáo viên dạy văn học tại trường Trung học Sài Gòn. Năm 1947, ông vào làm việc tại EFEO (Viện Viễn Đông Bác cổ Pháp tại Hà Nội) trong suốt 10 năm.

Năm 1957, ông là người tham gia chịu trách nhiệm chuyển giao các kho sách của thư viện EFEO cho chính quyền Việt Nam. Rời Việt Nam về Pháp, ông vẫn tiếp tục nghiên cứu sử học và ngữ văn Việt Nam.

Trong niên san BEFEO (tập 25, trang 19-22), J.Filliojat đã tóm lược tham vọng nghiên cứu văn hóa cổ Việt Nam của ông như sau: “Maurice Durand không phải đến Việt Nam qua Trung Quốc, mà ông đến Trung Quốc để hiểu Việt Nam rõ hơn, chính Việt Nam là nơi làm việc của ông”.

Năm 1960, ông biên soạn tập sách tranh nói trên, gồm 314 bộ tranh, mỗi bộ có thể có từ 2 đến 4 bức tranh hoặc tranh đơn, nhưng có các dị bản để đối chiếu, tổng cộng có: 533 bức tranh nói chung, không riêng chỉ có tranh Hàng Trống.

Với chuyên môn và kiến thức sâu sắc về sử học và ngữ văn Việt Nam, nên trong sách này M.Durand chủ yếu trình bày rất sâu về ngữ nghĩa của chữ Hán đề trên tranh, những hình ảnh biểu trưng liên quan đến chữ Hán mang ý nghĩa chúc tụng và có tới 9 phụ lục về các truyện Nôm dân gian của Việt Nam có liên quan đến một số tranh in trong sách. Còn về phương diện nghệ thuật học thì có nhiều hạn chế:

Toàn bộ số tranh in trong sách của ông không hề có xuất xứ nguồn gốc của tranh. Không hề có sự phân biệt những đặc điểm riêng của từng dòng tranh dân gian của Việt Nam. Nếu không hiểu rõ về những đặc trưng riêng của các dòng tranh thì không thể biết được tranh nào là thuộc dòng Hàng Trống, tranh nào thuộc dòng Đông Hồ, ngoài hai dòng ấy còn có nhiều bức tranh đến nay không thể biết nguồn gốc, xuất xứ từ đâu.

Đây là một quyển sách giới thiệu tổng hợp các dòng tranh dân gian, nhưng ông không đề cập tới các phong cách nghệ thuật và các đặc thù riêng của nghệ thuật vẽ tranh dân gian của người Việt Nam (Chúng tôi xin tóm tắt các phần chính của sách này ở phần phụ lục).

Trong số 533 bức tranh in trong sách, dù được in bằng ảnh chụp đen trắng, nhưng đến nay ta có thể phân biệt được cụ thể như sau:

- 257 tranh Hàng Trống (bao gồm cả các dị bản).
- 154 bức tranh Đông Hồ (bao gồm cả các dị bản).
- 95 bức tranh không có nguồn gốc.
- 4 bức tranh vẽ bằng sơn màu (sơn tây) trên kính, là mặt hàng của các hiệu tráng gương ở phố Hàng Thiếc, Hà Nội sản xuất trước đây.
- 20 bức tranh khắc gỗ minh họa cho các loại truyện Nôm, xuất bản ở Hà Nội, như: Phạm Công Cúc Hoa (5 bức), Thạch Sanh (6 bức), Tây du ký (6 bức), Nhị độ mai (1 bức), Phan Trần (1 bức), Hoa Tiên (1 bức).
- Tranh Đạo giáo: Cung nghênh Thánh giá, Thập diện Diêm Vương (là loại tranh cổ).